

Moralske og andre verdier i vitenskapen

Henrik Berg
Universitetet i Bergen
henrik.berg@uib.no

Det er etisk sentralt at fagutøvere har innsikt i verdiers plass og rolle i vitenskapen.

Henrik Berg

Foto: Privat

Psykologer utdannes i vitenskapsteori for å kunne bidra til faglig nytenkning. Denne ambisjonen gjenspeiler en vitenskapshistorisk erkjennelse; vitenskapelige fremskritt mobiliserer filosofisk tenkning. Hva vi ser *med*, og hva vi ser, henger nøye sammen. Vitenskapsfilosofen Paul Feyerabend (2010) hevdet at kun en radikalt refleksiv vitenskap er humanitær. Vitenskapen må være transparent og fleksibel nok til å endre kurs, om vi har gode grunner til å ønske det. Det er *etisk* viktig at vi forstår og styrer vitenskapen, fordi den er så avgjørende for hvordan vi lever. Det peker på sin side mot en vitenskapsteoretisk dannelse som setter forskere og fagutøvere i stand til å forstå vitenskapens egenart og hva som står på spill i vitenskapelige diskusjoner.

Debatten knyttet til verdiers rolle i vitenskapen har mobilisert mange ulike vitenskapsteoretiske perspektiv. En verdi er en evalueringsstandard, en målestokk vi opererer med. Det finnes en rekke ulike verdier. Noen eksempler er 1) moralske verdier: Hva er rett og galt?; 2) politiske verdier: Hva er god samfunnsstyring?; 3) praktiske verdier: Hva er god funksjon?; 4) subjektive verdier: Hva er en persons preferanser?

Med så mange ulike typer verdier er det ikke rart at «verdier i vitenskapen» har vært omdiskutert. Samtidig er det få spørsmål som er viktigere for å forstå vitenskapens rolle i moderne samfunn.

Idealet om verdifrihet

Tradisjonelt har vitenskapsfilosofien vært preget av et syn om at verdier ikke spiller en rolle i vitenskapen. Den amerikanske filosofen Heather Douglas (2009) har betegnet synet som «det verdifrie idealet». På 1800-tallet vokste det frem nye empiriske disipliner. Disse skulle være strengt empirisk orienterte og bygge på et objektivitetsideal. I vitenskapen fungerer «objektivitet» imidlertid ofte som et honnørord som overskygger viktige dilemmaer i vitenskapelige praksiser. For vesener med begrenset tilgang til verden er ikke objektivitet et alternativ. «A view from nowhere», kalte Thomas Nagel (1986)

denne vyen. Men vi ser ikke fra ingensteds hen – vi er bundne til en kropp, kognitive begrensninger og til praksisfellesskap som stiller et begrenset antall midler til disposisjon. Vi arver begrep og metoder fra tidligere generasjoner. Det er også fagfeller som bedømmer og evaluerer forskning som vitenskap. Objektivitet betyr å samsvare med etablerte vitenskapelige ideal som er tuftet på bestemte verdier.

I vitenskapen fungerer «objektivitet» imidlertid ofte som et honnørord som overskygger viktige dilemmaer i vitenskapelige praksiser

Det verdifrie idealet har likevel hatt prominente forkjempere. Sosiologen Weber (1999) hevdet at forskere kan ha klare verdistandpunkt. Samtidig var det avgjørende at forskere forholdt seg strengt empirisk i forskningen. En psykolog kan for eksempel være pasjonert opptatt av fordelingsrettferdighet i helse spørsmål. Men vedkommende må kun forholde seg til dataene som undersøker effekten av «lavterskeltilbud». Et verdifritt ideal ble også holdt i hevd i deler av filosofien. Enkelte logiske positivister mente at etiske verdidommer er meningsløse (Ayer, 1936). Kuhn hevdet at vitenskapelige gruppers tendens til å isolere seg førte til at verdier spilte en minimal rolle. Selv om isoleringen muliggjør spesialisering, som Kuhn mener driver vitenskapelig utvikling, er det ikke åpenbart at han forfekter et verdifritt ideal, selv om han altså har blitt tatt til inntekt for å gjøre det.

Illustrasjon: Kristian Utrimark

Den lineære modellen

Det verdifrie idealet er beheftet med paradokser. For det første fatter politiske systemer ofte en interesse for vitenskapen, av den enkle grunnen at vitenskapen er en effektiv problemløser. Denne tendensen tiltok særlig etter andre verdenskrig, da vitenskapen (dvs. utviklingen av atombomben) hadde vært utslagsgivende for krigens utfall. I 1945 publiserte Vannevar Bush en kjent rapport med tittelen «Science, the endless frontier». Rapporten anbefaler at USA finansierer grunnforskning som en viktig driver for innovasjon:

Fremskritt i krigen mot sykdom avhenger av flyten av ny vitenskapelig kunnskap. Nye produkter, nye industrier og flere jobber krever kontinuerlig kunnskapsakkumulering om naturlovene, og anvendelsen av denne kunnskapen for praktisk problemløsning. Samtidig krever vårt forsvar mot aggresjon ny kunnskap, slik at vi kan utvikle nye og bedre våpen. Denne essensielle nye kunnskapen kan bare bli utviklet gjennom grunnforskning. [...] [U]ten vitenskapelige fremskritt er det umulig å sikre helse, fremgang og sikkerhet som en nasjon i en moderne verden (Bush, 1945).

Bushs program er ikke tuftet på nye ideal. Sir Francis Bacon hadde tatt til orde for å prioritere grunnforskning (dvs. naturfilosofi) mer enn 300 år tidligere. Tenkere som John Stuart Mill og August Comte hadde inntatt lignende standpunkt. Det er i det hele tatt en dypt kulturelt rotfestet antakelse at vitenskapen har instrumentell verdi: at den lar oss realisere visse formål.

Koblingen mellom grunnforskning og innovasjon – ofte via anvendt forskning – er kjent som den lineære modellen. Siden andre verdenskrig har det vært en kolossal økning av vitenskapelig aktivitet, men økningen er ikke primært drevet av kunnskapstørst. Den er drevet av praktiske verdier som å utvikle ny teknologi og effektiv problemløsning. Kunnskapssosiologer kaller den etter hvert mer fremtredende vitenskapelige aktiviteten for «mode 2», som er en mer praktisk, kortsiktig, tverrfaglig og problemorientert vitenskapelig aktivitet. Med andre ord er aktiviteten motivert av politiske og moralske verdier (Gibbons et al., 2010). Forskning på tema som bærekraft, kunstig intelligens eller samfunnsrisiko eksemplifiserer hvordan psykologisk forskning ofte er «mode 2».

Verdidrevet vitenskap

En ting er at moralske eller politiske verdier styrer rammene til vitenskapen og hvilke typer vitenskapelige undersøkelser som gjennomføres. Et annet spørsmål er hvor dypt verdiene trenger inn i kjernen av den vitenskapelige aktiviteten. Enkelte har hevdet at vitenskapens integritet avhenger av at verdier ikke spiller en direkte rolle. Argumentet er at dataene alene må avgjøre vitenskapelige spørsmål, som gjenspeiler et klassisk empiristisk ideal svært få vitenskapsfilosofier aksepterer. Helen Longino (2020) hevder for eksempel at vi er avhengig av «bakgrunnsinformasjon» for å i det hele tatt kunne dechiffrere vitenskapelige data. Vi må mobilisere begrep og verdier for å identifisere hvilke forskningsspørsmål som er gode. I tillegg er vitenskapen full av epistemiske dilemma som preger tolkningen av data. Et klassisk dilemma er hvorvidt vi skal redusere sannsynligheten for falske positive eller falske negative? Svarene vi gir, er knyttet til undersøkelsens egenart, og vurderingene hviler på moralske og politiske verdier. For eksempel vil en undersøkelse av risiko knyttet til en vaksine og en studie av preferanser i partnervalg innebære ulike akseptable terskler for falske positive og negative resultater.

Vitenskapens mandat

Vitenskapen er en pågående prosess som foregår på to ulike nivå: Vitenskapen gir representasjoner av verden, men samtidig revideres de vitenskapelige idealene kontinuerlig. Vitenskapen utbedres stadig gjennom selvrefleksiv kritikk. I mangel av utvetydige eller objektive kvalitetskriterier må vi hvile på fagfellesystemet. Noen vitenskapelige normer er brede, som kontradiksjonsprinsippet, mens andre er mer lokale, som prioritering av indre eller ytre validitet. Philip Kitcher (2001) har tatt til orde for at vitenskapen må styres etter liberale prinsipper, individets subjektive verdier skal spille en avgjørende rolle. Han hevder at den klassiske akademiske elitetenkningen hvor vitenskapen er et lukket system, er utdatert fordi vitenskapen angår oss alle. Kitchers vitenskapsteoretiske kritikk søker med andre ord å re-etablere vitenskapens mandat. Brukermedvirkning berører ikke bare tjenestetilbudet; brukere skal ta del i utformingen og gjennomføringen av forskning. Hvilke verdier vi legger til grunn, er avgjørende for hvilken vitenskap vi ender opp med.

Referanser

- Aer, A. J. (1936). *Language, truth and logic*. Penguin books.
- Bush, V. (1945). *Science, the endless frontier*. United States Governmental Printing Office.
- Douglas, H. E. (2009). *Science, policy and the value-free ideal*. University of Pittsburgh Press.
- Feyerabend, P. K. (2010). *Against method*. Verso Books.
- Gibbons, M., Limoges, C., Nowotny, H., Schwartzman, S., Scott, P. & Trow, M. (2010). *The new production of knowledge: The dynamics of science and research in contemporary societies*. SAGE. <https://doi.org/10.4135/9781446221853>
- Kitcher, P. (2001). *Science, truth, and democracy*. 1 ed. Oxford Studies in the Philosophy of Science. Oxford University Press.
- Longino, H. E. (2020). *Science as social knowledge: Values and objectivity in scientific inquiry*. 1 ed. Princeton University Press.
- Nagel, T. (1986). *The view from nowhere*. Oxford University Press.
- Weber, M. (1999). *Verdi og handling*. Pax Forlag.